

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАБОК МАРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК: 398:821.161.2-13/-14(043.3)

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ: ЕСТЕТИКА ТА ПОЕТИКА, НАЦІОНАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

10.01.07 – фольклористика

Реферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2026

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка МОН України

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор

Гарасим Ярослав Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри української
фольклористики імені академіка Філарета Колесси

Опоненти:

доктор філологічних наук, професор

Лабащук Оксана Василівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, професор кафедри української та
зарубіжної літератур і методик їх навчання

доктор філологічних наук, професор
член-кореспондент НАН України

Мушкетик Леся Георгіївна,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України,
головний науковий співробітник

доктор філологічних наук, професор

Наумовська Олеся Владиславівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут філології,
завідувачка кафедри фольклористики

Захист відбудеться «01» липня 2026 року о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, ауд. 202) із використанням засобів відеозв'язку в режимі реального часу за покликанням: <https://knu-ua.zoom.us/j/87394914570?pwd=dIRXtYcSlvbqGbmHgYlOaAXA6cW5RX.1>

Ідентифікатор конференції: 873 9491 4570. Код доступу: 377069

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті Науково-консультаційного центру <http://scc.knu.ua> та в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: вулиця Володимирська, 58, Київ, 01601, зала №12.

Реферат розіслано «01» червня 2026 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15

Ірина ГРИЩЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблеми українського думознавства за обставин російського самодержавства та комуністичної дійсності зводились переважно до текстологічного вивчення (Б. Кирдан, М. Плісецький) та підганяння під основні положення комуністичної доктрини, що в принципі спотворювало як зміст українських народних дум, так і особливості їх побутування та сприйняття. Спростувати ці спотворення і вийти на питому національні основоположні підстави дослідження думового епосу та його значення в духовному житті української нації на різних етапах її становлення і розвитку зумовлює необхідність формувати такі основоположні підстави, на основі яких і виконуватимемо дослідження естетики і поетики думового епосу. Саме тому, зробивши огляд думознавчих досліджень, починаючи зі збирацької роботи В. Ломиковського та першого видання дум М. Цертелевим до здобуття Україною незалежності (М. Максимович, М. Костомаров, І. Франко, О. Потебня, П. Житецький, Ф. Колесса, Б. Кирдан, С. Грица, С. Мишанич та ін.), ми звертаємося до праць народознавців українського зарубіжжя (Олег Ольжич, Ю. Вассиян, Д. Донцов, З. Штокалко, В. Мішалов, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, Н. Кононенко та ін.), інших зарубіжних вчених (П. Зарев, М. Драганов, Хіросі Катаока, Джеймс Етертон, К. Михайлова і т. д.), сучасних теоретиків та дослідників української усної народної творчості та писемної літератури (В. Азьомов, О. Лук'яненко, К. Черемський, М. Дмитренко, Я. Гарасим, С. Пилипчук, Т. Беценко, А. Костенко, О. Вертій, І. Набитович, Н. Божинський, М. Гримич, О. Савчук, В. Івашків та ін.) і, розвиваючи на матеріалі українських народних дум їх ідеї, розв'язуємо проблеми естетики і поетики українського народного думового епосу.

Актуальність теми дослідження полягає у формуванні питомих національних основоположних підстав вивчення естетики і поетики українських народних дум, з'ясуванні на цій основі особливостей їх національного духовного простору та значення в духовному поступуванні нашого сучасника і наступних поколінь українців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою комплексного дослідження кафедрою української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка українських народних дум, планових тем кафедри, а також узгоджується з навчальними планами викладання курсу фольклористики у закладах вищої освіти, насамперед теорії фольклору (жанрологія, поетика), історії фольклористики. Тематика дисертації пов'язана з науково-дослідною роботою в частині провадження наукової (науково-технічної) діяльності Сумського державного університету за напрямом «Гуманітарні науки та мистецтво» у 2021–2025 роках (номер державної реєстрації – 0121U112686 БФ/23-2021), фундаментальним науковим дослідженням МОН України «Формування сталої соціокомунікаційної моделі комеморації російсько-української війни на основі гуманітарної парадигми та штучного інтелекту» у 2025–2027 рр. (номер державної реєстрації – 0125U001618,

науковий керівник – д-р наук із соц. комунікацій, проф. В. Садівничий) та держбюджетною науково-дослідною роботою МОН України «Національна стійкість як гуманітарний чинник безпекової трансформації України: теорія, історія, сучасність» (номер державної реєстрації – 0126U001079, науковий керівник – канд. філол. наук, доцент М. Набок).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні духовного потенціалу українських народних дум у їх естетико-поетикальному вираженні.

Поставлена мета передбачає вирішення низки **завдань**:

- визначити теоретичні основи формування національних основоположних підстав дослідження естетики і поетики українських народних дум в історії фольклористики;
- окреслити основні етапи розвитку естетичної свідомості в системі художніх вимірів;
- узагальнити результати досліджень попередників і на цій основі сформувані сукупність поглядів на розв'язання проблем естетики й поетики дум, національної природи їх становлення та функціонування;
- з'ясувати національні особливості естетики та поетики українських народних дум;
- розглянути естетичні та поетикальні підстави художнього історизму українських народних дум;
- проаналізувати образи творців і виконавців дум як естетично розвинутих особистостей;
- визначити естетичну та поетикальну роль архетипно-родоцентричних цінностей епічних героїв народних дум;
- з'ясувати роль символіки дум у вираженні ідеї естетики спротиву та боротьби;
- охарактеризувати естетику й поетику національної духовної та мілітарної стійкості;
- проаналізувати естетичні та поетикальні основи діалектики побутування українських народних дум;
- дослідити основні художньо-естетичні засоби впливу дум на слухача;
- виконати порівняльну характеристику національних особливостей сприйняття народних дум українськими слухачами та представниками інших народів світу.

Об'єктом дослідження є особливості змісту національної духовності українців та його вияву в українських народних думах.

Предмет дослідження – естетичні виміри національної духовності українського народу та поетичні засоби їх вираження в українських народних думах.

Методи дослідження. Для всебічного висвітлення проблем естетики й поетики, національних особливостей становлення і функціонування українських народних дум й духовного простору українців в дисертаційній роботі застосовано *описовий, історико-порівняльний, антропологічно-зіставний, герменевтичний, структурно-типологічний, етнопсихологічний, статистично-аналітичний* методи дослідження.

Описовий метод дозволив з'ясувати природу того чи іншого естетичного явища, з'ясувати головні етапи його розвитку, установити вплив конкретних подій на характер розвитку сюжету дум.

Завдяки *історико-порівняльному методу* вдалося з'ясувати своєрідність розвитку естетичних уявлень та їх поетикального вираження у конкретно-історичний час, у найтісніших взаємозв'язках та взаємозумовленостях джерел та діалектики формування і становлення усіх його складових, проаналізувати національну своєрідність дум з погляду їх регіональних особливостей, сприйняття епічних героїв дум, образів, сюжетів, а також образів творців і виконавців дум як естетично розвинутих особистостей представниками різних народів світу.

За допомогою *антропологічно-зіставного методу* охарактеризовано епічних героїв дум як цілісних особистостей, всебічно осмислено їх естетичні прояви у найтісніших взаємозв'язках з навколишнім світом, еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, культурологічному контекстах.

У застосуванні *герменевтичного методу* виходимо із поліфункціональності українських народних дум, а саме, естетичної, духовнотворчої, культурологічної, знакової, візіонерської (знаходити відповіді на виклики майбутнього, чуттєвість у виконанні кобзарем думи та сприйнятті твору слухачами), людинознавчої, націстворчої функцій. Вони спрямовані на сприйняття, пізнання, розуміння, осмислення змісту українських народних дум. Пауза, наприклад, яку робить кобзар у процесі виконання думи не просто підсилює сказане, але й готує слухача до подальшого одкровення про духовне, наболіле, творить певний «простір» поза межами сказаного, куди потрапляє наша уява.

Виходячи з принципів *структурно-типологічного методу*, в роботі сформовано сукупність поглядів на розв'язання поставлених проблем естетики й поетики, національної природи їх становлення та функціонування, структуровано поетичні засоби художньо-естетичного впливу на слухачів.

Для аналізу національних особливостей сприйняття українських народних дум різними верствами, прошарками українського суспільства та іноземними слухачами, застосовно *етнопсихологічний метод*. Він сприяє глибшому розкриттю естетичних смаків слухачів, враховуючи рівень їх духовно-культурного розвитку, традицій, стану суспільної психології, моралі, етики та внутрішнього світу творців і виконавців дум.

Статистично-аналітичний метод застосований для збору, обробки даних, які отримані шляхом опитування та аналізу письмових відгуків іноземних громадян про сприйняття ними українських народних дум.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це перше в українській фольклористиці комплексне дослідження естетики і поетики українських народних дум, національних особливостей їх становлення і функціонування. У дисертаційній роботі уперше:

1) сформовано власне національні основоположні підстави дослідження українських народних дум, що було неможливим у царській Росії та СРСР;

- 2) охарактеризовано національні особливості естетики та поезики народних дум;
- 3) з'ясовано ідейне спрямування естетики й поезики дум в єдності з образами їх творців і виконавців;
- 4) визначено естетико-поетикальні особливості духовно-архетипних цінностей епічних героїв;
- 5) розглянуто роль художнього історизму в його естетичному та поетикальному вираженні;
- 6) проаналізовано естетику та поезику національної духовної та мілітарної стійкості;
- 7) комплексно досліджено естетико-поетикальні основи діалектики побутування дум;
- 8) окреслено роль образів одночасного відчуття у художньо-естетичному сприйнятті дум;
- 9) на основі емпіричного дослідження здійснено порівняльний аналіз сприйняття українських народних дум жителями з різних регіонів України та представниками інших народів світу (Бразилії, Гани, Нігерії, Танзанії, Йорданії, Палестини, Туреччини).

Практичне значення одержаних результатів. Результати, положення і висновки дослідження можуть бути використані для систематизації та підготовки видання українського народного епосу, нормативних та спеціальних курсів із питань естетики, поезики, класифікації жанрової специфіки українського фольклору. Положення дисертації про особливості естетики і поезики українських народних дум доповнять чинні навчальні програми та посібники з усної народної творчості, сприятимуть поглибленому вивченню народного світогляду, основоположних підстав вивчення процесів націє- та державотворення, кобзарсько-лірницької традиції, психології сприйняття дум представниками різних народів світу. Матеріали дисертаційної роботи стануть у нагоді авторам підручників та посібників для студентів гуманітарних спеціальностей.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, положення і висновки дисертації здобувачка отримала та сформулювала особисто. Наукові праці, які опубліковані у співавторстві, здебільшого належать до порівняльних досліджень українських народних дум з уснопоетичними творами інших народів світу. Співавторами таких праць є студенти Сумського державного університету з країн Африки, Близького Сходу, Бразилії, які були перекладачами та коментаторами зібраного фольклорного матеріалу. Особистий внесок у наукових працях у співавторстві зазначено у списку опублікованих статей.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації апробовано у доповідях на таких наукових конференціях: II Міжнародна науково-практична конференція «Українська мова у світі» (8–9 листопада 2012 р., м. Львів); Всеукраїнська наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-

гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (18–23 квітня 2012 р., м. Суми); Всеукраїнська наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (19–20 квітня 2012 р., м. Суми); II Всеукраїнський форум молодих учених «Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство» (24–26 квітня 2012 р., м. Київ); Всеукраїнська наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (21–22 квітня, 2014 р., м. Суми); Всеукраїнська наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (23–24 квітня, 2015 р., м. Суми); VII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (27–30 жовтня 2016 р., м. Мюнхен, Німеччина); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників» (2 червня 2017 р., м. Київ); Всеукраїнська науково-практична конференція «Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів» (19 квітня 2017 р., м. Харків); Міжнародна науково-практична конференція «Współczesna filologia: aktualne kwestie i perspektywę badawcze» (21–22 жовтня 2017 р., м. Люблін, Польща); VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (4–6 листопада 2017 р., м. Мюнхен, Німеччина); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Психолінгвістика в сучасному світі – 2018» (25–26 жовтня 2018 р., м. Переяслав-Хмельницький); Міжнародна науково-практична конференція «Research of different proceedings» (20–21 вересня 2018 р., м. Баяр Маре, Румунія); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах» (26–27 травня 2018 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні питання сучасного культурно-освітнього простору» (6–7 листопада 2019, м. Полтава); X Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (24–27 жовтня 2019 р., м. Мюнхен, Німеччина); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Кобзарсько-лірницька епічна традиція» (15–16 червня 2019 р., м. Київ); II Всеукраїнська науково-практична студентська конференція «Наукова спільнота студентів XXI століття», (16–17 квітня 2019 р., м. Суми); III Всеукраїнська науково-практична студентська онлайн-конференція «Наукова спільнота студентів XXI століття» (23–24 квітня 2020 р., м. Суми); XI Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (29 жовтня – 01 листопада 2020 р., м. Мюнхен, Німеччина); Міжнародна науково-практична конференція «Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica» (9 жовтня 2020, м. Лижбоа, Португалія); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Синергія виконавця і слухача в кобзарсько-лірницькій традиції» (6 червня

2020 р., м. Київ); IX Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів та викладачів «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (15–16 квітня 2021 р., м. Суми); IV Всеукраїнська науково-практична студентська онлайн-конференція «Наукова спільнота студентів XXI століття» (7–8 квітня 2021 р., м. Суми); Міжнародна науково-практична конференція «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges» (23–24 квітня 2021 р., м. Ченстохова, Польща); XII Міжнародна науково-практична конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (28–31 жовтня 2021 р., м. Мюнхен, Німеччина); Міжнародна науково-практична конференція «Innovative trends of science» (26–29 квітня 2022 р., м. Афіни, Греція); Міжнародна науково-практична конференція «Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements» (27 травня 2022 р., м. Стокгольм, Швеція); V Всеукраїнська науково-практична студентська онлайн-конференція «Наукова спільнота студентів XXI століття» (13 жовтня 2022 р., м. Суми); Всеукраїнська наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (19–20 квітня 2023 р., м. Суми); XVII Міжнародна науково-практична конференція «Formation of Prospects for the Global Development of Humanity: Modern Problems of Science and Technology» (3–5 квітня 2024 р., м. Болонья, Італія); I Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні інновації соціальних комунікацій та іноземної філології в умовах кризи» (1 червня 2024 р., м. Суми); XLVII Міжнародна науково-практична конференція «The Future of Scientific Discoveries: New Trends and Technologies» (13–15 листопада 2024 р., м. Марсель, Франція); теоретичний семінар в рамках XV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (7–10 листопада 2024 р., м. Мюнхен); II Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні інновації соціальних комунікацій та іноземної філології в умовах кризи» (28 травня 2025 р., м. Суми). Здобувачка прочитала курс лекцій «Національна стійкість в контексті епічної традиції українців: від давнини до російсько-української війни 2014–2025 рр.» у Віденському університеті (7–14 листопада 2024 р., м. Відень, Австрія).

Публікації. Результати дисертації викладено у 65 публікаціях, із них: 1 монографія, 7 колективних монографій у закордонних та вітчизняних виданнях, 5 статей у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, 14 статей у фахових виданнях України з філологічних наук, 6 – у закордонних виданнях, 11 статей у наукових журналах та збірниках, 21 теза доповідей, виголошених на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах, симпозіумах.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (307 позицій). Загальний обсяг дисертації складає 491 сторінки, з них 422 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження. Окреслено методологічну основу та джерельну базу, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дисертаційної роботи.

У **першому розділі** дисертації **«Формування національних основоположних підстав дослідження українських народних дум в історії фольклористики»**, що складається із двох підрозділів, розглянуто теоретичну основу дослідження народних дум, питання формування національної своєрідності духовного світу епічного героя, самобутності естетики й поезики, образу творця і виконавця дум, духовних цінностей нації, їх призначення в моральному, ідейному, культурному становленні суспільства та формуванні національної свідомості нашого сучасника.

У **підрозділі 1.1 «Теоретична основа дослідження українських народних дум: збирання, записування, систематизація думового матеріалу»** з'ясовано особливості початкового періоду збирання та вивчення думового епосу. Вказано на довготривалість думової традиції, глибоке її вкорінення в основи національного світогляду, духовну та звичаєву культуру українців, виразниками яких були творці та виконавці дум. Тому не випадково репертуар творців і виконавців дум став предметом уваги багатьох дослідників (В. Ломиковського, М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича, М. Костомарова, А. Метлинського, П. Куліша, В. Антоновича і М. Драгоманова, О. Лісовського, П. Житецького, П. Мартиновича, І. Франка, Ф. Колесси, М. Сумцова, К. Грушевської, Б. Кирдана, Г. Нудьги, Н. Ярмоленко, М. Дмитренка, С. Грици, В. Івашківа).

В аналізі перших збірок увагу зосереджено на таких аспектах:

- *географії записів народних дум*, що дозволило простежити побутування думового епосу на різних територіях України та особливості виконавської манери кобзарів як естетично розвинутих особистостей. В. Мішалов, наприклад, підкреслював різницю в репертуарі чернігівських та полтавських кобзарів. Дослідник звернув увагу на те, що у репертуарі слобідських кобзарів рідко зустрічалися історичні пісні, особливо пісні з виразним патріотичним змістом. При виконанні дум також спостерігається тенденція до творів із чітким моралістичним наповненням, як і відхід від дум із суто козацькими сюжетами. На Полтавщині така тенденція не спостерігалася.
- *методиці записування* (записи дум без виправлень; із внесенням правок записувачами; запис уривків із зазначенням прізвища, імені, віку, стану, фаху виконавців дум, а також де й від кого навчилися виконувати думи; записи на фонограф). П. Лукашевич, видавець збірки «Малоросійські і червоноруські народні думи й пісні» (1836), своїм завданням ставив точність запису, достовірність історичних фактів, поданих до творів. Новим підходом у методиці запису дум збірки «Народні південно-руські пісні» (1854) А. Метлинського була вимога фіксувати не лише повні тексти дум та пісень, але й уривки, зазначаючи прізвища, імена, вік, стан, фах співаків та оповідачів, а також де й від кого навчилися виконувати думи та пісні.

Це дало можливість простежити певні регіональні особливості художньої форми народних дум, записаних від конкретного кобзаря.

- *описовому аналізі мови, враховуючи психотип народу.* У збірці М. Цертелєва «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819) вчений доводить окремішність «малоросійського народу від великоросійського» саме на прикладах описового аналізу мови, поезики пісень (дум). У мові народних дум М. Цертелєв зауважує своєрідне поєднання голосних та приголосних звуків, що полегшує та гармонізує сприйняття дум в цілому. Також М. Цертелєв вказав на довершеність, красу порівнянь, і це було одним із перших кроків в осмисленні художньої системи народних дум.

- *порівняльному аналізі народнопісенної творчості українців та росіян,* що створило ґрунт для подальшого розв'язання практичних і теоретичних завдань, пов'язаних з текстологічною роботою, особливостями вираження естетичних та поетикальних форм українських народних дум у порівнянні з епосами інших народів світу. У збірці «Малоросійські пісні» (1827) М. Максимович здійснює порівняльний етнопсихологічний аналіз народнопісенної творчості українців та росіян. У російських піснях дослідник підкреслює «дух покори своїй долі», «звичку не брати участь в переворотах життя», тому для нього вони є «глибо похмурі» та звучать «плавною протяжністю». На відміну від російських, в українських піснях та думах «виражається боротьба духу з долею», що вирізняється поривами пристрасті, твердості, силою почуттів у поєднанні з природністю зображення.

- *існуванні кобзарських цехів.* І. Срезневський був одним із перших дослідників, який вказав на функціонування таких цехів, де учні навчалися майстерності гри на бандурі, лірі, кобзі. Кобзарів він порівнював із скандинавськими скальдами, а виспівані ними події були для І. Срезневського правдивими та важливішими за літописи, бо саме кобзарі ходили у військові походи та були свідками тих подвигів, про які співали. Пізніше його ідеї знайдуть розвиток у працях К. Черемського, О. Вертія, В. Дутчак, В. Мішалова та ін.

- *виконавській манері* кобзаря і бандуриста з різних цехів та шкіл, що послужило підґрунтям для з'ясування особливостей естетичного рівня і глибини філософського змісту дум. Наприклад, кобзарі «харківської школи» у порівнянні з кобзарями, які належали до інших шкіл традиційного виконавства, мали власний спосіб гри на музичному інструменті, а також орієнтувались на іншу слухацьку аудиторію тощо. У зв'язку з цим, Ф. Колесса вказує на імпровізаційність у виконанні кобзарем дум та ставить питання їх авторства, зазначаючи, що співці у значній мірі були й творцями дум. Стиль виконання дум визначається входженням до певної кобзарської школи, іншими сторонніми впливами та індивідуальним смаком, який у кожного кобзаря свій.

- *оцінці зібраного народознавчого матеріалу з погляду світової науки в системі загальнолюдських надбань і цінностей.* В. Антонович і М. Драгоманов вперше здійснили спробу порівняльного аналізу українських народних пісень та дум з піснями західних слов'ян, французів, новогреків. У першому томі «Історичних

пісень...» зазначено подібність деяких строф двох варіантів невільницької думи «Плач невільників у турецькій неволі» зі словами новогрецької пісні теж про неволю (Kind, Anthologie Neugriechischer Volkslieder), а в думах «Втеча Самійла Кішки з турецької неволі» та «Плач невільників у турецькій неволі» образи «паші недовірка християнського» і Ляха-Бутурлака порівняно з образом ренегата роману «Дон Кіхот» Мігеля де Сервантеса.

- *аналізі природи дум, поетичної форми, образу кобзаря у їх діалектичній єдності.* У цій площині образ творця і виконавця дум П. Житецький розглядав крізь призму «козацького світосприйняття». Вчений пояснював, що саме творець і виконавець був уособленням ідеалів козацького життя, для якого слово «козацький» було рівноцінне зі словами «рідний», «свій». Тому в питанні внутрішньої природи дум і виконавців кобзарського епосу П. Житецький не допускав чужоземних впливів, не порівнював їх з рапсодами, бардами, скальдами, як це робили до нього. П. Мартинович не лише вивчав кобзарське мистецтво, але й сам був учнем у кобзаря Федоренка, який вводив його до кобзарського цеху. Учений неодноразово підкреслював значення їх творчості для розвитку національної свідомості, що спонукало слухача до художньо-філософського, естетичного осмислення повсякденної дійсності.

- *естетичній оцінці народного твору через об'єктивність його оцінювання.* Методологія такого оцінювання у І. Франка базувалася на засадах культурно-історичної школи у фольклористиці та прагненні об'єктивно оцінити думовий матеріал. Я. Гарасим наголошує, що для вченого важливо було бачити різницю між історичними подіями і поетичним домислом та з урахуванням генетичної основи, особливостей функціонування визначити естетичну оцінку твору. Аналізуючи думу про жидівські погроми в Україні, І. Франко наголошує на традиційності її поетичних образів, вироблених серед українського козацтва XVIII ст. на Гетьманщині, ніж на дійсному стані речей у першій половині XVII ст. на Правобережній Україні. На основі історичних документів І. Франко досліджує й думи «Самійло Кішка», «Хмельницький і Барабаш», «Про Корсунську перемогу», «Жидівські оренди». Такий підхід склав основу третього розділу нашої дисертаційної роботи у вивченні естетичних та поетикальних особливостей художнього історизму українських народних дум.

- *давній традиції образу творця і виконавця дум, який М. Сумцов осмислював на рівні національного самопізнання, характеру відношень людини і суспільства, філософського сприйняття та узагальнення дійсності.* У виданнях «Українські співці й байкарі» (1917), «Народна словесність: хрестоматія з української літератури» (1919) М. Сумцов розширив уявлення про кобзарське мистецтво та образну систему дум. Дослідник, зокрема, виявляє закономірність в осмисленні образу Бояна, якого вважали на Русі онуком бога Велеса, що прославляв у піснях князів та образу кобзаря, бандуриста чи лірника, який у думах виспівував козацький і лицарський дух. У цьому зв'язку вчений наголошує, що проміжною ланкою між співцем Русі та кобзарем-бандуристом були скоморохи, захожі із чужини, які не затрималися у Русі-Україні та

перейшли в Московію, де й зазнали популярності. Цей факт М. Сумцов пояснює вкоріненням у самосвідомості українців національних основ сприйняття і розуміння навколишньої дійсності та вкоріненням з національної пам'яті неприйнятних, чужих норм життя. Відтак, скоморохи були далекі природній сутності українця.

- *самобутності народних дум у поєднанні з природністю побутування кобзарсько-лірницької традиції* (К. Грушевська). З'ясовуючи витоки кобзарських корпорацій, дослідниця підкреслювала вплив на них церковних центрів та козащини, цінної як об'єкт мистецької творчості, так і з «матеріального і з морального боку». Окрім близькості кобзарства до церкви та козащини, К. Грушевська вказувала на головний чинник у житті кобзарських корпорацій – це зв'язок з народом. Тому самобутність народних творів вчена розглядала через ідейно-естетичну, духовну основу їх творців, як носіїв народної психології, філософії, етики й естетики.

- *потрактуванні сюжетно-образної системи дум крізь призму психологізму зображення й вираження*, що становить одне з важливих завдань в дослідженні поезики й естетики жанру дум. Скажімо, М. Дмитренко робить наголос на розгортанні епічного сюжету, стильових особливостях епічної речитативної оповіді, що забезпечують реалістичність зображення, «глибокий психологізм та художню стабільну герметичність». А. Костенко у «Творчих методах в їх історичному розвитку» (1981) та «Діалектиці художнього образу» (1986) підкреслив, що відтворюючи і перетворюючи явища дійсності, узагальнюючи і виражаючи конкретно-історичні ідеали, автор твору відкриває в зображуваній дійсності моральні і суспільні цінності в їх естетичній якості і проявах. Чим глибше художнє зображення і вираження, тим більша естетична цінність твору.

Підрозділ 1.2 «Проблематика досліджень думового епосу». Розвиваючи, поглиблюючи ідеї М. Максимовича про «стани народного духу», народної педагогіки, «кодексу лицарської честі» Ю. Руденка, «духовної сутності» українців М. Костомарова, духовних настанов, «традицій і способу думання», настанов «до зовнішніх побудов» і «типових відповідей на різні ситуації» Б. Цимбалістого, виявлення «морального потягу» героїв українських народних дум до інших людей, до України Д. Чижевського, а також ідеї М. Драганова, В. Азьомова, К. Черемського, Я. Гарасима, С. Пилипчука, О. Лук'яненка, В. Мішалова, М. Дмитренка, О. Вертія, І. Набитовича, Хіросі Катаоки, Ж. Янковської та інших учених, визначено *проблематику* вже сучасних досліджень естетики й поезики дум. На перший план тут виходить питання ідейного спрямування українських народних дум, естетики й поезики в єдності з образом творця і виконавця; особливостей світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоствердження українського народу; релігійності як виразу духовного стану людини в думках; змісту духовно-архетипних цінностей; духовного зв'язку героїв дум з нашою національною «духовною істотою» (М. Костомаров); вкорінення та викорінення (Ю. Лаврінченко – Т. Шестопалова); національних традицій й звичаїв, способу думання, що формують «настанови до зовнішніх побудов» й «відповіді на різні ситуації» (Б. Цимбалістий);

свідомо-підсвідомого підпорядкування народним традиціям, звичаям, ідеалам та народження на цих підставах духу патріотизму як ідеї; особливостей формування й становлення епічного героя як взірця духовної досконалості в естетичному освоєнні національної картини світу (О. Вертій); «добропрекрасного» (Є. Маланюк – Я. Гарасим); комплексного підходу в дослідженні естетики й поезики дум (С. Пилипчук); естетики й поезики національної стійкості; сприйняття українських народних дум як нашими співвітчизниками-українцями, так і представниками інших народів світу.

У другому розділі **«Естетика й поезика як теоретична проблема сучасного думознавства»** обґрунтовано наукову цінність й значущість естетичних пошуків на рівні еволюції естетичної свідомості в системі художніх вимірів, природовідповідності й національного світогляду в системі естетичних проблем, а також нових підходів в осмисленні художньо-естетичної системи народних дум.

У **підрозділі 2.1 «Еволюція естетичної свідомості в системі художніх вимірів»** простежено еволюцію естетичної свідомості від Стародавньої Греції, Стародавнього Сходу, традиції арабо-мусульманських країн до вчень І. Канта, Д. Дідро, Г. Сковороди, П. Юркевича та ін.

На підставі вчень давньогрецьких філософів та поетів (Піфагора, Ксенофана, Парменіда, Емпедокла, Сократа, Геродота, Платона, Арістотеля) проаналізовано поняття «чуттєвості сприйняття», «катарсису» (очищення, піднесення), «моралі й етики», «калокагатії» (прекрасне, добре), теорію «мімезису», які певним чином рефлексуються в думках.

У країнах Стародавнього Сходу, зокрема в Індії, перші спроби аналізу психології творчості зосереджено на питаннях виховання актора, його художньої майстерності, єдності естетичного і етичного елементів як передумови проникнення в прихований зміст художнього твору (*дхвани*). У такому разі естетичне переживання (*раса*) ґрунтується на життєвих емоціях (*брав*) та може переходити у попередні покоління, вплітаючись у складний ланцюг перевтілень живих істот. Так діє закон – *карма*.

Звертаючись до естетичної потреби людини в країнах Близького Сходу в її органічному прагненні до прекрасного і піднесеного, у дисертації зазначено, що вона ґрунтувалася на загальній світоглядній концепції ісламу. В ісламській культурній традиції терміна «естетика» не існує, а його відповідник – «аль-ал-джамаль» – «наука про красу» нерозривно пов'язує мистецтво та віру. Тому розуміння ісламського мистецтва зосереджується на духовному уявленні та його сутності. І сьогодні краса для мусульман – це не естетичне зображення, а стимул розуміння природи Бога та ставлення людини до нього. В аналізі дум арабськими студентами ми враховуємо національні особливості їх сприйняття.

В українському фольклорі проблема *свободи* як вибору людиною цінностей, намірів, цілей, мотивів поведінки (за П. Юркевичем) добре простежується у думках. Так, наприклад, вибір і моральний зміст свободи для Івана Коновченка виявляються не у тихому селянському «гречкосійстві», а у боротьбі, славі, лицарстві (дума «Іван

Коновченко»); для Барабаша свобода вибору – прислужництво, співпраця з ляхами, мостивими панамі щоб «хліб-сіль по вік вічний уживати», для Хмельницького – «козакам козацькі порядки подавати, за віру християнську одностайно стати» (дума «Хмельницький і Барабаш»).

Взаємозв'язок природовідповідності й національного світогляду в системі естетичних проблем простежено у **підрозділі 2.2 «Природовідповідність й національний світогляд в системі естетичних проблем»**. Послугуючись працями М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, О. Потебні, І. Франка, Д. Чижевського, І. Мірчука, В. Яніва та ін., з'ясовано роль природного оточення у формуванні естетичних уподобань крізь призму гармонійного співіснування людини з тваринним і рослинним світом, пізнання людиною себе як частинки всесвіту, облагородження й шляхетності духу людини у ньому, нерозривного духовного зв'язку з Україною, священнодійства у ставленні українців до землі. Ця єдність між ними гармонійна, а в думовому епосі вона досягає екзистенційного рівня. З огляду на це образ землі в думах постає основною віссю існування нації, центром вільного життя, за яке боролися козаки. У такому разі наголошено на ідеї вкорінення в національні традиції, які об'єднують націю та спрямовують її у майбутнє. В. Азьомов, наприклад, відношення людини і природи окреслює в утвореннях *космоцентризм* – *людиноцентризм*, які є морально-духовними підвалинами, що забезпечують перспективи національного поступу.

У гармонії внутрішнього і зовнішнього світу твориться й *селянський аристократизм* (за І. Мірчуком) – верства українства з високодуховним сприйняттям і розумінням «месійного» призначення народу. Саме такими є й епічні герої українських народних дум. Зокрема мати в думі «Іван Коновченко», яка зрозуміла сина у його повному підпорядкуванні волі козацького товариства йти «славилицарства доставати», а не «плугом землю орати»; батько в думі «Сокіл», який виховав у свого сина потребу цінувати волю, мати честь і гідність, щоб не зважати на «срібло та злато».

У **підрозділі 2.3. «Нові підходи в осмисленні художньо-естетичної системи народних дум та способи їх розв'язання»** сформовано сукупність поглядів на розв'язання поставлених проблем естетики й поезики, національної природи їх становлення та функціонування. Зокрема *релігійність як вираз духовного стану людини* у дисертації розглянуто через вираження і осмислення епічними героями дум не лише своєї власної долі, але й долі України, твердості мети, волі, мужності, послідовності, відповідальності. На підставах ідей М. Максимовича про «*стани народного духу*» у думах невідьницького циклу зауважуємо *драматичний, світлий, піднесений* стани, у думах про Хмельниччину – *героїчний, піднесений, мобілізуючий*. Вивчення естетики світлого і піднесеного станів у невідьницькому циклі ми розглянули крізь призму національної пам'яті, спадкоємності звичаїв та повсякденного укладу життя українців. У думі «Маруся Богуславка» ці стани пов'язані з образами не лише козаків-невідьників, але й Марусі Богуславки, яка

залишилася вірною народним традиціям (згадка про святий день Великдень) й вірі батьків. Це вказує на міцні духовні підвалини національної свідомості, їхню багатовікову тяглість, адже козаки не лише не зневірилися протягом тридцяти років перебування у темниці, але й загартували дух, залишилися вірними громадській та лицарській традиції.

На підставах архетипних законів Предко-Вічності-Майбуття (В. Азьомов) у їх просторово-часовому розвитку, а також природи образу творця і виконавця як носія козацьких традицій і звичаїв, епічний спів якого був могутнім засобом національної консолідації народу, з'ясовано питання *свідомо-підсвідомого підпорядкування народним традиціям, звичаям, ідеалам (М. Драганов) та народження на цих підставах духу патріотизму (П. Зарев) як ідеї (П. Юркевич)*. Справжній патріотизм визначався як повсякденне життя, яке влаштовувалося за родовими законами й традиціями. З такого стану душі народжується патріотизм, становлення і рух якого відбувається від цілком природного почуття любові до своєї землі, рідного краю, до розуміння призначення народу. Тому спадкоємність козацьких традицій і звичаїв – джерело патріотизму героїв українських народних дум.

Розвиваючи ідеї Ю. Лавріненка і Т. Шестопалової про *вкорінення й викорінення*, в дисертації підкреслено, що *вкорінення* людини у спільноту (рід) дає їй змогу сприймати майже всю повноту морального, інтелектуального, духовного життя через те середовище і ті кола, приналежність до яких для неї природна. «Вкорінення» відбувається тоді, коли людина долає фізичні обмеження, перешкоди, болі й вивершується над ними, єднаючись таким чином зі своєю національною спільнотою. Такими є епічні герої думового епосу, які попри 30-річні страждання у неволі, не втратили сили духу й моноліт й донесли нащадкам велич помислів, героїзм вчинків (думи невідьницького циклу «Маруся Богуславка», «Плач невідьників» та ін.). «Викорінення» – це розрив тяглості з народом, що примушує робити зусилля для відновлення «онтологічної зв'язки». Відтак, перебуваючи далеко за межами рідної землі, герої дум відновлюють втрачену єдність і повноту з природним і рідним середовищем (наприклад, дівка-бранка Маруся Богуславка відпускає невідьників додому).

Категорія «*добропрекрасне*» (Є. Маланюк – Я. Гарасим). Сучасний учений-фольклорист Я. Гарасим наголошує на таких основоположних морально-етичних орієнтирах «добропрекрасного» як воля, усвідомлення своєї ролі в історичному бутті етносу, воєнна героїка, як «моральний потяг» (героїчний естетизм), внутрішній аристократизм, благородність почуттів і шляхетність учинків, чесність і порядність, дбайливість, відданість предківським звичаям і національним традиціям, культивування вірної дружби та побратимства, пошана до праці та дотримання поведінкових норм родинного виховання і т. д. Досліджуючи пісенний фольклор українців, вчений підкреслює гармонію, органічний синтез морально-етичних настанов (ідея) та естетичних світовідчужань (форма), що творять категорію «добропрекрасного».

Третій розділ – «Національні особливості естетики та поезики українських народних дум». Враховуючи сукупність поглядів на поставлені проблем естетики й поезики, діалектики пізнання народного світогляду, національного характеру й духовного простору українців, які в думовому епосі знаходять нову ідейно-естетичну та художню якість, простежено національні особливості естетики і поезики українських народних дум.

У підрозділі 3.1 *«Естетичні та поетикальні підстави художнього історизму українських народних дум»* проаналізовано історизм дум, засобами якого відтворено динаміку розвитку різних епох крізь призму «історії пам'яті», «історії серця», певного ідеалу в типових образах, конкретних людських долях й різною оцінкою відповідних подій і явищ минулого, теперішнього і майбутнього.

Важливу роль у зображенні історичних постатей, життєвої історичної подієвості відводиться *художньому часу*, який спроектований не лише у минуле, але й теперішнє та майбутнє. Елемент художнього історизму становить собою й *образно-емоційне відображення* історичних подій, які на момент розповіді вже відбулися у недалекому минулому. Враховуючи, що творцями дум були й безпосередні учасники військових походів, цей елемент художнього зображення є важливим для з'ясування питання естетики й поезики дум в історичному контексті. Адже творець думи осмислює історичний процес з погляду особистої долі та долі нації, духовно поринаючи в події історії. Тому в думках «Битва під Корсунем», «Про Молдавський похід Хмельницького», «Про Білоцерківщину», «Оренди», «Хмельницький і Барабаш», «Смерть Богдана Хмельницького» зроблено наголос на *історизмі як світоглядному принципі*, якому властиве авторське чуття, осмислення минулого, сучасного і майбутнього в єдиному причинно-наслідковому зв'язку, процесі розвитку, пошуку закономірності в попередньому досвіді поколінь. Завдяки цьому в художньому історизмі поєдналась концепція «осердченої» філософії Г. Сковороди та «філософії серця» П. Юркевича, «народний дух» М. Максимовича і «нова індуктивна естетика» І. Франка, «філософія особистості», «історичної людини, надлюдини» Ф. Ніцше й категорія «добропрекрасне» (Є. Маланюк – Я. Гарасим) та ін. Таке поєднання вказує, що історія – це не низка певних подій і фактів, а цілісний процес, що мав вплив на кожну особистість, унаслідок чого відбулося індивідуальне сприйняття, осмислення й узагальнення історичного процесу.

Художній історизм дум невідьницького циклу «Сокіл», «Плач невідьників», «Плач невольника», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Буря на Чорному морі» виявляється в осмисленні епічними героями змісту і сенсу свого життя для продовження його в часі та просторі. Історична правда у них зосереджена не на плачах, зневірі, рабській покорі, а на об'єднавчій силі духу наших предків. Пережитки колонізованого минулого не давали нам вповні досягнути саме цей вектор у сприйнятті невідьницьких дум. Тому в дисертації етноісторичний контекст невідьницьких дум спрямований саме у майбутнє для звільнення теперішніх і майбутніх поколінь українців від колоніальної свідомості.

Враховуючи наукові доробки вітчизняних і зарубіжних дослідників у *підрозділі 3.2 «Образи творців і виконавців дум як естетично розвинутих особистостей»* охарактеризовано образ творця і виконавця українських народних дум як носія духовних цінностей, «ідеального образу», естетично розвинутої особистості у системі взаємодії *«творець – виконавець – слухач»*. Наголошено, що заглиблення у власний світ почуттів і переживань та створення *«чуттєвого ідеалу»*, *«естетичної реальності»* є питомо національною прикметою характеру творців і виконавців дум. Формування такого типу характеру зумовлено й традиційним укладом життя кобзарів та лірників.

Дослідницьку увагу зосереджено на *самовизначенні* творця і виконавця дум як естетично розвинутої особистості, яке формується на підставі осмислених і пережитих уявлень про добро і зло, прекрасне й потворне, естетичних потреб, смаків, уподобань, народних звичаїв, духовних та ідейних цінностей загалом. Естетичне самовизначення творця у думах героїчного циклу зосереджено на індивідуалізмі його героїв з поступовим вкоріненням образів у колективну складову. Іван Коновченко, наприклад, з власного бажання їде «слави лицарства доставати» й стає частиною козацького війська (дума «Іван Коновченко»), у зачині думи гетьман Хмельницький наодинці «думає й гадає», а потім з розвитком сюжету він об'єднує козаків, щоб ті «мостивих панів у пень рубали» (дума «Про Молдавський похід Хмельницького»), Хмельницький своєму кумові Барабашеві «з пліч головку як галку зняв», бо той зневажив козацькою вольницею та хотів «з ляхами, з мостивими панами хліб-сіль з упокоєм уживати» (дума «Хмельницький і Барабаш») і т. д. У думах таке самовизначення героїв зроджується на ґрунті загрози небуття, власної відсутності на своїй землі. Тому для героїв дум важливим елементом естетичного сприйняття і осмислення життя є не приватний інтерес, а розуміння того, для кого і для чого потрібні духовні цінності, на основі яких вони утверджували лицарську й національну стійкість. У козацькому середовищі духовні цінності утверджувались через свободолобство, почуття людської честі й гідності, спадкоємність історичної пам'яті, нерозривну єдність українця зі своєю землею. На цій основі козак самовиражався і самостверджувався у житті. З такої правди життя й черпав творець матеріал для своїх творів та створював художні образи.

У *підрозділі 3.3 «Архетипно-родоцентрична система українських народних дум та її художньо-естетичне вираження у порівнянні з уснопоетичними творами країн Близького Сходу»* архетипну основу поняття «Рід» ми розглядали у його художньо-естетичній трансформації в народні думи крізь призму часу. Теоретичне осмислення поняття «Рід», архетипів, символіки, народної психології проаналізовано на основі праць М. Костомарова «Слов'янська міфологія» (1847), «Дві руські народності» (1861), О. Потебні «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1861), «Думка й мова» (1862), М. Дмитренка «Символи українського фольклору» (2011), О. Лук'яненка «Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки» (2008), М. Міщенко «Українські національні архетипи: від колективного

несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипного аналізу)» (2014) та інших вчених.

В українській свідомості Рід розумівся як духовна, ідейна спадкоємність. Тобто не лише кровна (думи побутові, невільницька дума «Про втечу трьох братів із города Азова»). У думах героїчного циклу образ гетьмана Богдана Хмельницького возвеличено, ідеалізовано, бо козаки вважали, що він здатний повести військо вперед, продовжити славу козацьку «на многії літа і до кінця світа». Тобто він був людиною, яка сповідувала та втілювала у життя співзвучну внутрішнім принципам Війська Запорозького ідею козацького Родовиховання. Тому в образі Хмельницького творець і виконавець показує так зване «родове ідеальне».

Архетипно-родоцентричну систему українських народних дум проаналізовано в порівнянні з уснопоетичними творами країн Близького Сходу (Йорданія, Палестина, Туреччина). Якщо в українців архетип Матері виник під впливом магічної причетності людини до землі, природи матері-води, землі-матері, лісової матері, матері-вогню, матері-врожаю, польової матері, то в турецькій народній творчості жіноче начало втілене в астральній символіці Сонця (Günes) та Місяця (Ay), де Сонце – Мати, Місяць – Батько. У доазіатські часи Сонце та Місяць були тільки чоловіками.

В українських народних думах поняття «Рід» тісно пов'язане з «вільним світом» козаків (за О. Лісовським). Зокрема, у думі «Сокіл», це поняття художньо розкривається у диспозиціях «свій – чужий», «воля – неволя» та козацьких звичаях. Образ яйця в думі – це символ життя, створення і продовжувача Роду саме на землі предків. Тому творець і виконавець вже на початку народної думи, попри викрадення ясного Соколяти, пророкує слухачам повернення його додому для продовження козацьких звичаїв, Роду «Що йому там хороше жити, є що їсти, є що пити, та нехай воно собі козацький звичай знає». Ідея Роду в арабському фольклорі зображена крізь призму художніх образів «честі» («مكرماً»), «нашої слави» («عزنا»), «меча і пера» («الحسام واليراع»), «повітря» («هواء»), «води (моря)» («ماء بحر»), «оливкового дерева» («شجرة الزيتون»), «дерева шовковиці» («شجرة التوت»), «птахів» («طيور»), «гнізда» («عشو»), «зірок» («نجوم»), «метелика» («فراشات»), «родини (дядька зі сторони мами, тата та усіх дядьків)», («لخوالي وكل الأعمام»).

Підрозділ 3.4 «Символіка дум як засіб вираження ідеї спротиву та боротьби».

Вивчення символічної системи дум героїчного циклу нерозривно пов'язане з низкою концептуальних мотивів *боротьби за свій простір, за незалежність власного Я-буття*, де немає місця жалю, тузі й плачу, дум невільницького та соціально-побутового циклів – з глибокими душевними переживаннями, в яких знаходимо «ключ» від загрози знедуховнення, втрати своїх питомо національних ознак, рабської психології.

Найбільш виразно вмонтованими у художньо-образну систему дум героїчного циклу є образи *Стену, Шляху, Дому*, які поглиблюють ідейний зміст та слугують поштовхом до розвитку цілого ряду мотивів та художньо-естетичного змісту українських народних дум. *Стен* у думах мислиться як власний простір, що не

терпить пасивності, рабської покори, мрійливого споглядання. *Степ* – це символ боротьби за власне незалежне Я-буття. Саме безкраї простори степу породили в українській психіці свободолюбство, соціальну рівність, нехіть до збагачення. *Степ* постійно тримав людину у фізичній і психічній напрузі, бо ж був чинником певної *селекції*, (пасивна частина суспільності зберігалася від нападів втечею, пасивністю, що й передавала нащадкам, натомість активна частина чинила спротив та гинула). Тому *Степ* унеможливило знаходження у цьому просторі хлібороба чи гречкосія, тому герой цього простору – це ідеальний герой часу. Відтак герої дум залишають тихе хліборобське життя та йдуть боротися за свою землю, яка уособлювалася в образах *степу, байраку, долини, козацьких звичаїв, козацького куреня, славного козацького війська, шаблі булатної, пищалі семип'ядної, славної України* та ін., що й визначає національну своєрідність символічної системи українських народних дум.

У думі «Козак Голота» козак вільно гуляє *полем, битим шляхом*. Символіка *поля та битого шляху* нерозривно пов'язана з *козацькими звичаями* і це є традиційною формою сакралізації ідеї непокори та вкорінення її у народні маси на засадах єдності лицарського духу та основ національного світосприйняття та світорозуміння. Якщо у багатьох переказах та казках наскрізним образом є образ трьох доріг (хто поїде прямо – той буде в голоді, хто поїде праворуч – той буде живий, але кінь загине, поїде ліворуч – буде вбитий, але кінь залишиться живий і т. д.), то у думках героїчного циклу дороги (шлях) герой визначає сам: шлях в степ постає для нього як цінність буття, бо він самою своєю природою вкорінений у цю землю.

Символіка *землі* у думках осмислюється в тісному поєднанні з народною психологією, мораллю, етикою, естетикою, філософією, національним світовідчуттям, світобаченням, світорозумінням в цілому. Для героїв українських народних дум «Три брати самарські», «Смерть козака на долині Кодими», «Хведір безрідний» земля уособлюється як цінність свободи, волелюбства, за неї вони борються і вмирають у стражданнях. Лежачи постріляним і порубаним, вмираючи від смертельних ран, герой думи «Смерть козака на долині Кодими» проклинає долину Кодиму за те, що вже не зможе прославляти козацьку славу, виконувати місію воїна-захисника. Рідними для молодого козака є *кінь і товариш*, які в думі переходять з ряду етносемантичного змісту до символічного вираження *відваги, волі, швидкості, відданості, вірності*. У давніх слов'ян, наприклад, з конем пов'язували вмирання чи народження сонця. Тому в думках втрата коня і побратима у бою часто символізує й швидко загибель самого героя. Звернення до долини Кодими як до живої істоти – це відгомін давніх вірувань українців, що відображали високий рівень естетизму у сприйнятті навколишнього світу.

У підрозділі 3.5 «*Естетика й поетика національної духовної та мілітарної стійкості*» вперше у вітчизняній фольклористиці охарактеризовано явище духовної та мілітарної стійкості крізь призму духовних цінностей українського народу, кодексу лицарських звичаїв козаків-запорожців, диспозиції «своє – чуже».

Винятково важливого значення сьогодні набуває національна духовна й мілітарна стійкість наших предків, яка визначила основне ідейне спрямування українських народних дум і з покоління в покоління передавалася народними співцями-музикантами – кобзарями, бандуристами та лірниками, – гартувала нашу волю до свободи і незалежності. Тому в роботі наголос зроблено на внутрішній стійкості виконавців дум, які пережили переслідування радянською владою, а деякі з них були фізично знищені. Основою їхньої внутрішньої стійкості є національні духовні, соціальні цінності, джерело яких – національні традиції, релігійність, внутрішньо-психологічний досвід людини, сформований упродовж життя.

Визначено складові кодексу лицарської честі (за Ю. Руденком), який сповідували герої дум «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Федір Безридний», «Сірчиха і Сірченки», «Отаман Матяш», «Про Хмельницького та Барабаша», «Битва під Корсунем», «Про молдавський похід Хмельницького», «Про Білоцерківщину», «Про Івана Богуна», «Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Остряницю». Ними є непохитна вірність принципам народної моралі, духовності; відстоювання свободи і незалежності, народу, держави; уміння скрізь і всюди поступати благородно, виявляти лицарські чесноти; готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу України; ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих забродзавойовників; здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі; героїзм, подвижництво у праці і в бою в ім'я свободи і незалежності України.

Трипільська пракультура залишила у спадок українцям терплячість, мовчазну відвагу, скромність, впертість у досягненні мети і вміння стійко сприймати невдачі, демократичний громадський устрій. Від понтійської пракультури українці успадкували відвагу, творчий дух, потяг до різних спілок, громад, артілей. Готськими впливами визначалися стійкість характеру, військова й державна дисципліна, дотримання угод, організованість. Поєднання готизму з еллінізмом (понтійством) дало тип запорозького козака, який дивував іноземних істориків. Київсько-руський первень визначив дух волелюбності й національної гордості, глибокий український патріотизм.

На цих підставах національну духовну, мілітарну стійкість пов'язуємо з ідеєю *Роду* та *Родовідповідності*, яка трансформувалася в українських народних думках в поняття «нація», «державна». Тому Рід – не лише сім'я чи коло родичів. Це містке, широке узагальнення всіх космогонічних, духовних, релігійних, етнічних, кровноспоріднених універсалій нашого предка, людини праслов'янської епохи. Тому воїн (козак, лицар) в думовому епосі не лише той, хто в бою з шаблею чи то пістолем захищає рідну землю від ворога-завойовника. Воїн – це той, хто протистоїть будь-якій неправді, злу, насильству, які чиняться його нації, руйнують її як Великий Духовний та Ідейний Рід. Спадок від предків, який сформувався у досконалий національний характер, визначив той опорний космологічний духовний гарт, що закладений в українських лицарях.

Поняття «своє – чуже» за А. Швецовою розглянуто у структурі, що включає контактність, спільність уявлень, спільність реакцій, комплекс національної відрази. Саме в цій структурі як складовій національного характеру знаходять свій вияв *честь, мудрість, шляхетність, мужність, свобода, почуття родинного обов'язку, духовного єднання, відношення до землі*, утверджуючи національну духовну та мілітарну стійкість особистості, що й визначає зміст піднесеного, прекрасного, драматичного, трагічного в думовому епосі. На прикладах дум невідьницького та родинно-побутового циклу проаналізовано ці складові духовної стійкості. У думі «Маруся Богуславка», ці складові національного характеру сформували величну ідею: згідно з теорією психічної травми, шляхом художнього переживання за долі типових героїв у типових обставинах вивести цілий народ із психічної фантомії поневолення на катарсисне очищення і звільнення від рецидивів колоніальної свідомості. Так закарбований прадавній родовий надчасовий міф, в якому Маруся і козаки родичі в духовному сенсі. Вони, як зазначає В. Азьомов, виростили на одній землі, на однакових традиціях, віруваннях, культурі. Вони об'єднані Великим Родом, в якому культивувалася воля, а неволя викорінювалася і не сприймалася за національну трагедію, що й формувало національну духовну та мілітарну стійкість героїв думи.

Визначено в українських народних думах і шкалу вразливості за Т. Кенноном. У думах вона виражається у «*відкиданні*» *матеріальних благ, байдужості до розкоші*, що формувало в характері козака винахідливість і невибагливість, а отже, утверджувало міцність і стійкість козацької громади; *самозахисті й відплаті*, що сформувалися на основі культу вільної особистості, що є духовною перевагою козацької психології (цей культ свободи був антиподом до рабської, холопської психології самоприпинення, самознецінення і пристосуванства, бо ж уособлював гордий, незалежний, сповнений людської, національної й громадської гідності, поваги до інших людей); *управлінні*, яке утворилося на засадах самоорганізації, коли люди були змушені тікати від панів на вільні землі, де й створювали громади, з яких пізніше сформувалася потужна козацька держава – Запорізька Січ (вона стала єдиним «островом» народовладдя серед сусідніх деспотичних і тоталітарних державних режимів, тут утверджувалася козацька вольниця, яка не підпорядковувалася суворій дисципліні та високій моралі).

Четвертий розділ – «Засоби впливу на слухача, діалектика побутування українських народних дум та національні особливості їх сприйняття». З'ясовано особливості побутування дум в історії кобзарства, своєрідність поетичної експресії мови українських народних дум, розвинуто естетичні положення вчених про «чуттєвість» (за І. Кантом), категорію «прекрасне» (за Г. Гегелем), психологічний та філософський підхід в аналізі засобів поетичного мовлення (за І. Франком) та ін., враховуючи суб'єктивну сторону в естетичному сприйнятті слухачем дум (відчуття, уявлення, смаки, оцінки, переживання, ідеї, ідеали), визначено основні засоби впливу на слухача й національні особливості сприйняття народних дум в Україні та за кордоном.

У підрозділі 4.1 «Одночасність відчуття і сприйняття як засіб художньо-естетичного впливу на слухача» розглянуто стилістичний прийом *одночасного відчуття і сприйняття* (лат. synaesthesia), що являє собою невід'ємну складову авторського художнього світосприйняття. Виражається він як окремий троп з розряду «особливої метафори», епітета, порівняння, символіко-метафоричного комплексу цілого твору тощо, що беруть участь у створенні художнього образу, втілюючи багатогранність чуттєвого сприйняття світу. Через метафоричну аналогізацію, що виражаються через *зорові, звукові, слухові, рухові* (кінетичні), *кольорові, смакові, запахові, дотикові* (температурні, тактильні, больові) образи, творець і виконавець дум передає читачеві (слухачеві) чуттєвість свого внутрішнього світу. Такі синестезійні образи здатні викликати у читача (слухача) асоціативний відгук на звук, колір, рух і т. д. й відтворити певні думки та переживання (чуттєвість) виконавця думи.

Питання одночасного відчуття досліджено у діалектичній єдності з *музичними образами*, що є характерними для думового епосу як з погляду виконання (звучання, емоційного темпоритму, рухів та станів окремих частин тіла) кобзарем думи, так і словесного поетичного зображення, емоційного впливу на слухача, що є результатом відображення творцем і виконавцем народної думи естетичної оцінки дійсності. За цього музика, мелодія, звук постають джерелом синестезійних образів, які в думках зафіксовані ще й формою строф, рядків, рим тощо.

У зачинах невіленьських дум переважає поєднання *кольору, болю й дотику*, а з розвитком сюжету творець і виконавець вводить *образи-почуття*, які увиразнюють подальші дії епічних героїв. Такі образи-почуття, як «*кров християнська*» («Невільники»), «*праздник Рождество*» («Плач невільника»), *Великдень* («Маруся Богуславка»), «*християнська вѣра*» («Іван Богуславець»), «*крила*», «*висока висота гори*» («Сокіл»), «*Сѣч*», «*цвѣтная козацкая крещата хороговъ*» («Самійло Кішка»), «*християнська кров*», «*отца и матери молитва*» («Олексій Попович», «Буря на морі»), «*річка Самарка*», «*християнські землі*» («Утеча трьох братів з Азова») проникають у підсвідомість слухача дум й виводять його з пригніченого психологічного стану, що був навіяний образами темної темниці, неволі, бурхливого моря, на «яснії зорі», «тихії води», у «край веселий», «мир хрещений».

Своєрідну чутливість до ритмів навколишнього світу творці й виконавці подають у циклі дум про Хмельниччину («Про Хмельницького та Барабаша», «Битва під Корсунем», «Оренди», «Про молдавський похід Хмельницького», «Про Білоцерківщину», «Про Івана Богуна»). У зображенні героїчного духу доби Козаччини вони щедро використовують рухові, звукові і смакові враження. Кінетичні образи є найбільш вживаними й виражають не лише психологію та характер рухів і жестів героїв дум, але й підсилюють інші образи, увиразнюючи почуттєву сферу автора думи і його героїв, а у свідомості слухача викликають асоціативний та естетичний відгук на рух, зір, смак, дотик, гру світла й темряви, ритмомелодику тощо. Коли в думках невіленьського циклу час призупиняється на тридцять років (стільки

козаки пробувають у неволі) і їхнє життя виключається із людиноцентричного кола, то у думках про Хмельниччину час безперервний, постійнодіючий, швидкоплинний, засадничий. У художньому часі активною є людиноцентрична складова – це *гетьман* і *козаки*. Наділені лицарським та мілітарним титулом, віддані Україні, вони рухаються час у націєтворчому напрямі. Національний чинник як елемент самовираження, самоозначення є визначальним у діях і вчинках цих героїв. Індивідуальне й національне злилися воедино, що стало одним із джерел творення образів, які сприймаються одночасно. Тому для підсилення смислової значущості образів творці та виконавці дум вводять рухові, звукові, слухові, смакові, дотикові образи, надаючи їм нового естетичного звучання. Це впливає й на сприйняття слухачем дум, пробуджуючи у нього міжчуттєві асоціації.

У побутових думках «Думі про козацьке життя», «Прощання козака з родиною», «Про поворот сина з чужини», «Думі про сон», «Удова», «Про сестру та брата» переважає білий, жовтий, синій, червоний та зелений кольори. Семантика червоного, зеленого кольорів передає емоційну вразливість епічних героїв, коли їх життя розглядається з погляду бути щасливим, чи нещасним. Поєднання «колір – рух», «колір – дотик», «колір – зір» передають почуття й емоції козака, коли він прощається з родиною (дума «Прощання козака з родиною»). Це додає певного естетичного ефекту в сприйнятті слухачами долі епічних героїв.

Підрозділ 4.2 «Національні особливості сприйняття ідейно-тематичного змісту, естетики та поезики українських народних дум в Україні та в міжнародному контексті». Визначено особливості побутування дум в історії кобзарства, які виражалися в *історичному, соціальному, психологічному, морально-етичному* їх сприйнятті. *Історичне* виражається через спадкоємність побутування народних дум у часі. З давніх часів епічне виконавство було невід’ємною частиною військового мистецтва. Співці налаштовували воїнів на перемогу, додавали їм сил та мужності в бою. Ця традиція продовжується і дотепер. Наприклад, молодий кобзар В. Жованик з 2014 року виступав перед воїнами АТО на Сході України. Тож, до традиційних способів побутування, коли кобзарі, лірники, бандуристи виступали на базарах й вулицях, дадаються й інші – військові частини, кобзарські цехи, Будинки культури сільських і селищних територіальних громад, навчальні заклади, можливості Інтернету. *Соціальне* сприйняття українських народних дум виражається через особливості їх сприйняття різними прошарками і верствами населення. Враховуючи, що побутування дум і традиційного кобзарського мистецтва відбувалося в містах і селах, ярмарках і площах та інших місцях, це формувало постійну слухачську аудиторію. У зв’язку з цим, подано відгуки жителів з різних регіонів України про думи. Проаналізовано відгуки слухачів ряду громад Сумської та Полтавської областей про виконання дум та пісень В. Мішаловим та В. Жоваником. В аналізі відгуків увагу зосереджено на *психологічній та морально-етичній* їх складовій. Зокрема розуміння й осмислення образу творця і виконавця думи як естетично розвинутої особистості, взірця народної моралі й етики, спонукало українських слухачів до сприйняття героїв

дум у їх духовному та мілітарному чині. Слухачі зазначають, що звуки бандури у виконанні бандуристом В. Мішаловим дум «Маруся Богуславка», «Буря на Чорному морі», «Про бідну вдову і трьох синів» відроджуються в серцях, творять єдине українське духовне ціле, в якому відчуваєш себе справжнім українцем, а герої дум «Козак Голота», «Іван Коновченко» близькі з образами сучасних героїв, які сьогодні відстоюють свободу і незалежність українців у сучасній російсько-українській війні.

Думовий епос та мистецтво кобзарів стали для європейських дослідників унікальним явищем, подібного якому вони не знаходили у світовій культурі. Не випадково 5 грудня 2024 року ЮНЕСКО визнало українське кобзарство всесвітньою нематеріальною культурною спадщиною людства. Подано невідому чи то маловідому інформацію про поширення, сприйняття, розуміння і виховну функцію творів українського народного епосу та лірики серед народів Європи, Азії, Америки, Австралії та Африки. Вперше в Україні проведено емпіричне дослідження серед іноземних студентів, які навчаються у Сумському державному університеті, на предмет розуміння, сприйняття та оцінки українських народних дум. Опитано 100 респондентів у віці від 17 до 25 років. У відгуках студенти з країн Близького Сходу (Йорданія, Палестина, Ірак, Туреччина), Африки та Бразилії зауважують єдність у козацькому середовищі, емоційність та чутливість українців до навколишнього світу в єдності з ідеалом Волі/Свободи, відданості своїй Землі, у характері епічних героїв – героїзм, хоробрість, побратимство, ненависть до ворогів тощо. Слухачів з Іраку в українських народних думах захоплює героїчна боротьба та смерть козака за рідну землю, що є особливо близьким і зрозумілим для них, адже викликає своєрідні роздуми над своєю долею та долею свого народу.

Студенти з Палестини розуміють прагнення українського козака Голоти не до матеріального збагачення, а до здобуття слави-лицарства, адже так діють і герої арабської народної пісні «الروح فداه الوطن» («Душу віддаю за Батьківщину»), «أهل الشجاعة» («Ці воїни народилися сміливими»).

Здійснено порівняльну характеристику образної системи українських народних дум та уснопоетичних творів країн Близького Сходу, Африки та Бразилії. Студенти з Туреччини зауважують святість у ставленні до матері, жінки, дівчини. А образи поля, степу в думах повертають іноземних студентів до рідної землі, морських берегів, джунглів, кавових плантацій, землі кокосового горіха, рідного дому, де ростуть оливки тощо. Образ Марусі Богуславки слухачі з Туреччини сприймають не в площині звільнення земляків з турецької неволі, а в тому, що вона не втекла разом із невольниками. Такий вчинок українки вони пояснюють її мудрістю і далекоглядністю. Коли б Маруся втекла від султана, то смерть для неї була б неминучою. У турецькому менталітеті переважає конотація «лікування/зцілення/вивільнення від страждань та суму». Студенти-курди образ Марусі Богуславки порівнюють з образом дівчини в курдській народній пісні «Zîlan». Не випадково дівчину звати Zîlan (означає «квітка», «земля»). Як пояснюють студенти, вид таких квітів росте високо в горах, між каміння, де, практично, немає землі, тому вони змушені боротися за життя. Відтак в образах

невільників та Марусі Богуславки курди вбачають сильних духом людей та вірять у їхнє звільнення. Святість у ставленні курдів до дівчини, жінки, матері виражається у звертаннях «*jin*» (моє життя), «*Xwişka min*», «*Jina min*» («моя рідна» у значенні «та, яка дала життя»).

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовано результати дослідження. Визначено теоретичні основи формування національних основоположних підстав дослідження естетики і поетики українських народних дум в історії фольклористики. Окреслено *проблематику* сучасних досліджень, враховуючи ідеї М. Максимовича про «стани народного духу», Ю. Руденка про «кодекс лицарської честі», народну педагогіку, «духовну сутність» українців М. Костомарова, духовні настанови, «традиції і спосіб думання», настанови «до зовнішніх побудов» і «типові відповіді на різні ситуації» Б. Цимбалістого, виявлення «морального потягу» героїв українських народних дум до інших людей, до України Д. Чижевського, а також ідей М. Драгоманова про те, на яких підставах відбувається їх свідоме і підсвідоме підпорядкування народним звичаям, П. Зарева та П. Юркевича про основи зародження почуття патріотизму як ідеї та розроблених на цих підставах В. Азьомовим, К. Черемським, Я. Гарасимом, С. Пилипчуком, О. Лук'яненком, В. Мішаловим, М. Дмитренком, О. Вертієм, І. Набитовичем, Хіросі Катакою, Ж. Янковською та іншими вченими питома національних основоположних підстав народознавчих досліджень.

У єдності з проблематикою досліджень думового епосу, простежено еволюцію *естетичної свідомості* в системі художніх вимірів, природовідповідність їй національний світогляд в системі естетичних проблем. З'ясовано теоретичні погляди та естетичні ідеї Піфагора, Ксенофана, Парменіда, Емпедокла, Сократа, Геродота, Платона, Арістотеля, Конфуція, Канта про *почуття* як основу естетичних знань, гармонію в музиці, *катарсис* (очищення, піднесення), теорію *мімезису* (наслідування), *гедонізму* (насолюда), *калокагатію* (прекрасний, добрий) у співвідношенні етичного і естетичного, морального, прекрасного і корисного. Розкрито зміст понять «асоціація», «міра», «будова», «пропорція», «величина», «симетрія», «лад», які творці та виконавці дум рефлексували та рефлексують в думовому епосі та спонукали і спонукають нас до нових підходів в осмисленні понять «добро», «краса», «гармонія», «довершеність».

Природовідповідність їй національний світогляд в системі естетичних проблем розглянуто на основі наукових праць і розвідок М. Максимовича, П. Юркевича, М. Костомарова, П. Куліша, О. Потебні, І. Франка, Д. Чижевського, І. Мірчука, В. Яніва. Досліджуючи особливості змісту національної духовності українців та його вияву в українських народних думках, простежено формування і становлення народнопоетичного світогляду в потрактуванні його І. Франком.

Визначивши національні основоположні підстави дослідження народних дум, *проблематику* сучасних досліджень, еволюцію *естетичної свідомості* в системі художніх вимірів, *природовідповідність їй національний світогляд* в системі

естетичних проблем, в дисертаційній роботі сформовано *сукупність поглядів* на розв'язання *поставлених проблем* естетики й поезики, національної природи їх становлення та функціонування, які виражаються в наступному: 1) особливостях ідейного спрямування естетики й поезики дум в єдності з образом їх творця і виконавця; 2) особливостях світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоствердження українського народу; 3) релігійності як виразу духовного стану людини; 4) «станах народного духу» (М. Максимович); 5) змісті духовно-архетипних цінностей (В. Азьомов, О. Лук'яненко); 6) духовного зв'язку героїв дум з нашою національною «духовною істотою» (М. Костомаров); 7) національних традиціях і звичаях, способу думання, що формують «настанови до зовнішніх побудов» й «відповіді на різні ситуації» (Б. Цимбалістий); 8) вкоріненні й викоріненні (Т. Шестопалова); 9) свідомо-підсвідомому підпорядкуванні народним традиціям, звичаям, ідеалам (М. Драганов) та народження на цих підставах духу патріотизму (П. Зарев) як ідеї (П. Юркевич); 10) зображенні героя дум як взірця духовної досконалості в естетичному освоєнні ним національної картини світу (О. Вертій); 11) категорії «добропрекрасне» (Є. Маланюк – Я. Гарасим); 12) комплексному підході в дослідженні естетики й поезики дум (С. Пилипчук); 13) естетиці та поезиці національної стійкості; 14) сприйнятті українських народних дум представниками інших народів світу.

Крізь призму поставлених проблем, розглянуто естетичні та поетикальні підстави *художнього історизму* українських народних дум. Зазначено, що історизм у думовому епосі художньо відтворює динаміку розвитку різних епох через «історію пам'яті», «історію серця», певний ідеал в типових образах, конкретні людські долі з різною оцінкою відповідних подій і явищ минулого, теперішнього і майбутнього.

Охарактеризовано образ творця і виконавця дум як естетично розвинутої особистості. Враховуючи наукові доробки українських і чужоземних дослідників, охарактеризовано образ творця і виконавця українських народних дум як носія духовних цінностей, «ідеального образу», естетично розвинутої особистості у системі взаємодії «*творець – виконавець – слухач*».

Досліджено *архетипно-родоцентричну систему* українських народних дум у порівнянні з уснопоетичними творами країн Близького Сходу. Первень Роду в думках прочитується крізь призму народних уявлень про Рід. В українській свідомості Рід розумівся як духовна, ідейна спадкоємність, а не лише кровна.

Розглянуто й *символіку* дум як засіб вираження ідеї спротиву та боротьби. Зазначено, що символічна система дум героїчного циклу нерозривно пов'язана з низкою концептуальних мотивів *боротьби за свій простір, за незалежність власного Я-буття*, де немає місця жалю, тузі й плачу, дум невірницького та соціально-побутового циклів – з глибокими душевними переживаннями, в яких знаходимо «ключ» від загрози знедуховнення, втрати своїх питомо національних ознак, рабської психології.

Естетику й поетику *національної духовної та мілітарної стійкості* розглянуто у єдності епічних героїв дум з образами їх творців і виконавців. Зазначено, що основою їхньої внутрішньої стійкості є духовні, соціальні, національні цінності, джерелом яких є національні традиції, релігійність, внутрішньо-психологічний досвід людини, сформований впродовж життя.

Розглянуто одночасне відчуття як засіб художньо-естетичного впливу на слухача, побутування українських народних дум та національні особливості їх сприйняття. Через метафоричну аналогізацію, а саме, через *зорові, звукові, слухові, рухові* (кінетичні), *кольорові, смакові, запахові, дотикові* (температурні, тактильні, больові) образи, проаналізовано їх естетичний вплив на слухача дум. У думках про неволю відсутня синестезія дотику (образ кайданів), натомість подано зорові й слухові образи, які розкривають не лише емоційне ставлення автора до зображуваного, але й відображають смисловий та ідейний зміст народних творів, підсилюючи їх естетичну функцію. Рухові (кінетичні) образи є найбільш вживаними у думках героїчного циклу й виражають не лише психологію та характер рухів і жестів героїв дум, але й підсилюють інші образи, увиразнюючи почуттєву сферу автора думи і його героїв, а у свідомості слухача викликають асоціативний та естетичний відгук на рух, зір, смак, дотик, гру світла й темряви, ритмомелодику тощо.

Думам соціально-побутового циклу властиве поєднання «колір – рух», «колір – дотик», «колір – зір», які передають почуття й емоції козака, коли він прощається з родиною. Завдяки таким образам творець і виконавець думи психологічно готує слухача до невідворотності подальших дій.

Національні особливості сприйняття українських народних дум ми розглянули в розрізі їх побутування – з давніх часів, коли епічне виконавство було невід’ємною частиною військового мистецтва й до російсько-української війни, починаючи з 2014 р. Проаналізовано сприйняття українських народних дум жителями з різних регіонів України, вітчизняними та іноземними студентами, які навчаються в Сумському державному університеті. Українських слухачів вражає глибокий національний зміст мистецтва кобзарів та бандуристів, повертає їх до першовитоків – до козацтва, гайдамаччини, часів боротьби з турецько-татарськими та московськими поневолючами. Виспівані кобзарем чи бандуристом герої пробуджують генетичну пам’ять слухачів.

Іноземних слухачів в українських народних думках захоплює героїчна боротьба та смерть козаків за рідну землю. Звертають вони увагу й на манеру виконання дум, адже багато народних пісень країн Близького Сходу виконуються подібно до українських народних дум, тобто розповідним тоном. Чужоземні слухачі сприймають, глибоко розуміють і високо цінують сповідування героями дум козацьких звичаїв, кодексу лицарської честі, що виявлялися в непохитній вірності принципам народної моралі, духовності, відстоюванні свободи і незалежності народу, держави. Відтак, для іноземних студентів розкриваються невідомі для них своєрідні ознаки характеру українців, їх багатий внутрішній світ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. 176 с.

Рецензія: Крохмальний Р. Національна своєрідність героїв українських народних дум (рецензія на: Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя : монографія. Тернопіль : Підручники та посібники, 2014. 176 с.). *Міфологія і фольклор*. 2015. № 1–2. С. 122–126.

Рецензія: Сокіл Г. Нове дослідження з думознавства (рецензія на: Набок М. Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя : монографія. Тернопіль : Підручники та посібники, 2014. 176 с.). *Народознавчі зошити*. 2015. № 3(123). С. 745–747.

Колективні монографії

2. Набок М. Образ національного героя в українському фольклорі та фольклорі мусульманських країн в контексті його сприйняття студентами з Близького Сходу / The Image of the National Hero in the Ukrainian Folklore and the Folklore of the Muslim Countries in the Context of its Perception of the Students from the Middle East. Muslim East in Slavic Literatures and Cultures / edited by Grzegorz Czerwiński Artur Konopacki Anetta Buras-Marciniak Eugenia Maksimowicz. Białystok: Polish Historical Society / Polskie Towarzystwo Historyczne Rynek Starego Miasta 29/31, 2019. 239–249 p. ISBN 978-83-955449-1-0.

3. Набок М. Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач». Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Part 2. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 327–344. ISBN 978-9934-588-56-3. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.1>

4. Набок М., Ворона Н. Національні картини світу в українській та курдській усній народній творчості. Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Collective monograph. Vol. 2. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. P. 49–65. ISBN 978-9934-26-031-5. DOI: 10.30525/978-9934-26-031-5-26 <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/100/2540/5452-1?inline=1> (особистий внесок авторки: здійснено порівняльну характеристику українських народних дум з курдською народнописенною творчістю).

5. Набок М., Саєб Амлех. Первні та особливості потрактування ідеї Роду в українських народних думках невільницького циклу та арабському фольклорі. Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства: колективна монографія. Випуск II. Київ-Мюнхен, 2022. С. 260–276. ISBN 978-617-581-547-2 (особистий внесок авторки: визначено архетипну основу поняття «Рід», джерела його первнів, художньо-естетичну трансформацію крізь призму часу в українські народні думи).

6. Набок М., Зайцева С. National resilience in the spiritual space of intercultural dialogue. Ensuring Standards of Quality of Life in a Turbulent World: Monograph. Scientific editors: Tadeusz Pokusa and Tetyana Nestorenko. Opole: The Academy of Applied Sciences – Academy of Management and Administration in Opole, 2022. PP. 53–63. URL: <https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2024/06/Ensuring-Standards-of-Quality-of-Life-in-a-Turbulent-World.pdf> (особистий внесок авторки: проаналізовано образи епічних героїв українських народних дум крізь призму національної стійкості).

7. Набок М. Національна спрямованість художньо-естетичного вираження соціальної стійкості в українських народних думах. Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді: монографія. Суми, 2022. С. 51–95. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dcl62f3-baa6-470c-a5bd-ed5359e8773b/content>

8. Набок М. Вплив кобзарів та бандуристів Сумщини на становлення й утвердження національного мислення та державницького світогляду українців. Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси нації-та державотворення в Україні. Сумщина : колективна монографія. Суми : Триторія, 2024. С. 183–210. ISBN 978-617-7971-26-8.

URL: https://ifsk.sumdu.edu.ua/images/nauka/monografii/Nabok_BF_2024.pdf

Публікації у виданнях БД Scopus та Web of Science

9. Набок М. Українські народні думи: національні особливості сприйняття в процесі міжкультурного спілкування. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 24 (2). С. 198–217. DOI: 10.31470/2309-1797-2018-24-2-198-217 (Scopus, кuartиль Q2).

10. Nabok M. Teaching Ukrainian Folk Dumas at University: analysis in context of intercultural communication. *Advanced Education*. № 16. 2020. Pp. 4–8. DOI: <http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.184554> (Web of Science)

11. Набок М., Янковська Ж. Земля як код духовної стійкості: порівняльний аналіз образу землі в новелах В. Стефаника та В. Ткачука. *Slavia Orientalis*. Vol. LXXII 2023. № 2. С. 291–308. DOI: 10.24425/slo.2023.146393 (Scopus, кuartиль Q2) (особистий внесок авторки: проаналізовано поетикальні засоби творення образу землі як коду духовної стійкості українців).

12. Stepanov V., Yemelianova O., Baranova S., & Nabok M. (2025). Metaphoric consideration of the UKRAINE concept significance in the non-Ukrainian journalistic discourse and its influence on social and linguistic consciousness – A corpus research of the 2022-2025 wartime period. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2025. 12(1). Pp. 193–225. URL : <https://doi.org/10.29038/eejpl.2025.12.1.ste> (Scopus, кuartиль Q2) (особистий внесок авторки: проаналізовано метафоричне значення образу УКРАЇНА в діалектичній єдності з духовно-естетичними цінностями українського народу).

13. Stepanov, V., Yemelyanova, O., Baranova, S., & Nabok, M. Mental Evolution of the Concept UKRAINIAN STATEHOOD Within Its Social Reconsideration and Commemoration (The Synergetic Aspect of Linguistic Consciousness). *Psycholinguistics*, 2025, 38 (2), 149-180. URL : <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2025-38-2-149-180> (Scopus, Web of Science, кuartиль Q2) (особистий внесок авторки: проаналізовано концепт УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ крізь призму національної свідомості українців, що є чинником їх стійкості та опору).

Публікації у наукових фахових виданнях України категорії «Б»

14. Набок М. Тип героя і композиційні особливості добору, організації життєвого і художнього матеріалу в українських народних думах. *Філологічні трактати*. 2010. № 4. С. 82–93.

15. Набок М. До витоків духовності українців Румунії. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ulvzsh_2011_4_17 С. 47–48.

16. Набок М. Первісно-поетичний тип героя в українських народних думах. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 7. С. 51–55.

17. Набок М. До першоджерел народної пісенності. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 5. С. 43–44.

18. Набок М. Лірико-драматичний тип героя українських народних дум. *Слово і час*. 2012. № 1. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/502/334> С. 79–87.

19. Набок М. Українська усна народна творчість в системі літературної освіти. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 17–20.

20. Набок М. Наукова спадщина Григорія Нудьги і формування основоположних підстав дослідження українських народних дум. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4. С. 699–702.

21. Набок М. Національна специфіка української символіки. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 10. С. 47–48.

22. Набок М., Мехмет Бешир. Етнотип воїна в українських народних думах та курдських народних піснях. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1185–1190. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1185> (особистий внесок авторки: на основі відгуків студентів-іноземців проаналізовано своєрідне сприйняття етнотипу воїна в українських народних думах та курдських народних піснях, здійснено його порівняльний аналіз; з'ясовано традиційне сприйняття народами образу жінки-матері як берегині роду, поняття «людина і природа», що аналізувалося в площині відданості героїв своїй землі).

23. Набок М. Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 1. С. 132–135. URL: <file:///C:/Users/nabok/Downloads/132.pdf>

24. Набок М. Номінативна та ідентифікаційна функції символіки в українських народних думках. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. № 1. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.33>

25. Набок М. Джерела нашого героїзму (духовна та мілітарна стійкість в українських народних думках і сучасність). *Філологічні трактати*. 2022. № 2. С. 85–98. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f20b3680-238d-4f28-80c6-8d1a52f77260/content>

26. Набок М. Художньо-естетичне зображення і вираження національної стійкості в українських народних думках. *Філологічні трактати*. 2023. № 15 (1). С. 129–144. DOI: [https://www.doi.org/10.21272/Ftrk.2023.15\(1\)-13](https://www.doi.org/10.21272/Ftrk.2023.15(1)-13)

27. Набок М. Кобзарство у контексті етнокультурної самобутності українців та народів Близького Сходу. *Народознавчі зошити*. 2024. № 4 (178). URL: <https://nz.lviv.ua/2024-4-11/> С. 799–809.

Статті в наукових виданнях іноземних держав

28. Набок М. Епічний герой українських народних дум та епосів інших народів світу: порівняльний аналіз. *Jahrbuch der III. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Bd. 2012. (Hgg.) Novikova, O., Hilkes, P., Schweier, U. München (Otto Sagner), 2013. S. 167–178. <http://www.kubon-sagner.de/opac.html?query=978-3-86688-390-1&mode=full&sort=1>

29. Набок М. Формування національних основоположних підстав дослідження українських народних дум в історії фольклористики. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Bd. 2014. Verlag Otto Sagner, München - Berlin, 2015. S. 627–636.

30. Набок М. Етноестетика героїчного в українських народних думках та усній народній поетичній творчості народів світу. *Jahrbuch der VII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Bd. 2016. München: Readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. S. 727–736.

31. Набок М. Естетика та поезика героїчного в українських народних думках. VIII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. *«Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Bd. 2017. München: Readbox unipress Open Publishing LMU, 2018. S. 586–598. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/VI_Internationale_virtuelle_Konferenz_der_Ukrainistik_Dialog_der_Sprachen_Dialog_der_Kulturen_Die.pdf?PHPSESSID=8leag6kehnsjkgds5a9vckrdg0

32. Набок М. Символіка українських народних дум як засіб вираження ідеї спротиву та боротьби. XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. *«Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Bd. 2020. Ludwig-Maximilians-Universität München, 2021. Pp. 321–328.

33. Набок М. «Українська фольклористична енциклопедія» в колі міжнародних студій. *Slavica Slovaca*. 2021. Vol. 56. No. 3. Pp. 478–481. DOI: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2021.3.20>

Наукові праці апробаційного характеру

34. Набок М. Образ автора в стильовій єдності художнього твору. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій*. Суми : Сумський державний університет, 2011. 126–127. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/d34c2a75-3746-449f-84c7-f1768b58f3d4/fullC>.

35. Набок М. Композиційні особливості добору, організації життєвого та художнього матеріалу в українських народних думках. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій*. Суми: Сумський державний університет, 2012. С. 140–141. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/0ebf976f-62f1-41f1-8e6e-e271358c441a/full>

36. Набок М. Монолог та діалог у структурі мовних засобів образотворення в українських народних думках невідьницького циклу. *Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: тези доповідей II Всеукраїнського форуму молодих учених*. Київ: ІУМ НАНУ, 2012. С. 175–177.

37. Набок М. Категорія «героїчне» в українських народних думках у сприйнятті іноземними студентами. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій*. Суми: Сумський державний університет, 2013. С. 29–30. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/f582ad96-fdc8-4e81-a49d-3e71568e9861>

38. Набок М. Мовні засоби образотворення в українських народних думках невідьницького циклу. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій*. Суми: Сумський державний університет, 2014. С. 136–139. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/860b3e85-62b0-49f5-8e56-7042158c40a5>

39. Набок М. Психологізм епічних героїв українських народних дум. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій*. Суми: Сумський державний університет, 2015. С. 285–287. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/dacd550e-60a5-474e-8fe4-07db7c1c9d64>

40. Набок М. Вчення О. Потебні про слово та художній образ: етнопсихолінгвістичне їх вираження у фольклорі народів світу. *Психолінгвістика в сучасному світі – 2018: абстракти XIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. С. 165–169. URL: <https://zenodo.org/records/1622295>

41. Набок М. Українська та арабська усна народна творчість: ментальні особливості сприйняття. *International scientific and practical conference «Research of different proceedings». Izdevnieciba directions of development of philological sciences in Ukraine and EU»*. Baia Mare: «Baltija Publishing», 2019. С. 158–161.

42. Набок М., Гьокальп Каяпинар. Образ народного виконавця в українських народних думах і турецькій уснопоетичній творчості як виразника етнокультурних цінностей. *Актуальні питання сучасного культурно-освітнього простору: збірник статей та матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 98–101. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua> (особистий внесок авторки: здійснено порівняльну характеристику образу творця і виконавця українських народних дум з образом турецького народного виконавця).

43. Набок М., Алсаєдахмед Махмуд, Бадер Моса Мохаммад. Сприйняття іноземними студентами з Близького Сходу українських народних дум: етнопсихологічний аналіз. *Наукова спільнота студентів XXI століття: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної студентської онлайн-конференції*. Суми: Сумський державний університет, 2020. С. 357–366 (особистий внесок авторки: на основі емпіричного дослідження, проведеного здобувачкою у групах іноземних студентів-медиків, які навчаються у Сумському державному університеті, визначено національні особливості сприйняття студентами з Палестини, Йорданії, Туреччини українських народних дум). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua>

44. Набок М. Принцип родоцентризму у вивченні українських народних дум. *Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica: Coleção de trabalhos científicos «ΛΟΓΟΣ» com materiais da conferência científicoprática internacional* (Vol. 3), 9. Lisboa, Portugal: Plataforma Científica Europeia, 2020. Pp. 72–75.

45. Набок М., Гьокальп Каяпинар. Архетипна основа поняття «Рід» в українській та турецькій усній народній творчості. Матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та викладачів «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства». Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 176–182 (особистий внесок авторки: визначено первні колективного підсвідомого, як важливого чинника світопізнання і світорозуміння народу та джерела поняття «Рід» в українській уснопоетичній творчості). URL: https://ifsk.sumdu.edu.ua/images/doc/konf_IFSK_2021.pdf

46. Набок М. Символіка героїчного в українській народній думі «Іван Коновченко». *International scientific and practical conference «Philological sciences,*

intercultural communication and translation studies: an experience and challenges»: conference proceedings, Vol. 1. Czestochowa: «Baltija Publishing», 2021. Pp. 137–140. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/128/3642/7754-1>

47. Набок М. Духовно-світоглядна основа народної поезії українців. *The XVI International Scientific and Practical Conference «Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them»*, April 26 – 29, 2022, Athens, Greece. P. 606–608. URL: <https://if.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/INNOVA1.pdf>

48. Nabok M., Zaitseva S. Family-centrism as one of the principles of studying Ukrainian folk Dumas. *Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2)*, May 27, 2022. Stockholm, Kingdom of Sweden: European Scientific Platform, 2022. P. 108–109. (особистий внесок авторки: обґрунтовано важливість застосування принципу родоцентризму у вивченні українських народних дум у закладах вищої освіти України).

49. Набок М. Поняття «своє – чуже» в системі етнокультурних цінностей (на основі відгуків іноземних студентів). *Наукова спільнота студентів XXI століття: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної студентської онлайн-конференції*. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 40–44. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/f743b790-0228-4071-af9c-4fbf3ec1aded>

50. Nabok M., Akshar S. Peculiarities of intercultural dialogue between different representatives of people in the world. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної студентської онлайн-конференції «Наукова спільнота студентів XXI століття»*. Суми: Сумський державний університет, 2023. С. 28–31 (особистий внесок авторки: описано етичний та психологічний аспекти міжкультурної взаємодії різних народів світу).

51. Набок М. Кобзарство як світоглядне явище, його місце і значення в консолідації українського суспільства. *XVII International scientific and practical conference «Formation of Prospects for the Global Development of Humanity: Modern Problems of Science and Technology»*, April 3–5, 2024. Bologna, Italy. International Scientific Unity, 2024. P.123–126. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/18435/Antonenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

52. Набок М. Пантелеймон Куліш і кобзарське мистецтво. *Наукова спільнота студентів XXI століття. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної студентської онлайн-конференції «Наукова спільнота студентів XXI століття»*. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 46–53.

53. Nabok M., Ternovoy D. Spiritual and Aesthetic Components of the «heroic» in Ukrainian Folk Dumas and Kazakh Folk Epic. *XLVII International scientific and practical conference «The Future of Scientific Discoveries: New Trends and Technologies»*, November 13–15, 2024, Marseille, France. International Scientific Unity, 2024. P. 224–226

(особистий внесок авторки: охарактеризовано основні духовно-естетичні складові поняття «героїчне» в українських народних думах).

54. Nabok M. The Role of National Resilience and Commemorative Practices in the Formation of the National Identity of Ukrainians. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific proceedings of the II International Scientific and Practical Conference* (May 28, 2025). Sumy: Sumy State University, 2025. P. 295–298. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/items/14ad7918-1e54-44a3-bcf6-090f557b9680>

Статті в інших виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації

55. Набок М. Сприйняття іноземними студентами українських народних дум, пісень та кобзарства. *Українська мова у світі: збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 162–168.

56. Набок М., Ібрахім Хамід. Своєрідне сприйняття іноземними студентами української народної пісенної творчості. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі: збірник наукових праць*. Суми: Сумський державний університет, 2015. С. 111–118 (особистий внесок авторки: враховуючи національні прикмети українців, їх багатий внутрішній світ, традиційну культуру, здобувачкою проведено емпіричне дослідження на предмет сприйняття українських народних дум та пісень представниками інших народів світу).

57. Набок М. Г. Нудьга і сучасні проблеми дослідження українських народних дум. *Подвижник. Ювілейна книга фольклористичних досліджень на честь професора М. Дмитренка*. Київ: «Сталь», 2016. С. 479–487.

58. Набок М. Категорія «героїчне» у міжетнічному вимірі. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі: збірник наукових праць*. Суми: Сумський державний університет, 2016. С. 37–44.

59. Набок М., Мухаммад Абу Хамеда. Порівняльний аналіз національних картин світу в українській та арабській усній народній творчості. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників: збірник матеріалів науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Харків: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2017. С. 88–93 (особистий внесок авторки: на основі порівняльного зіставлення українських народних дум та арабських народних пісень здобувачкою проаналізовано своєрідність сприйняття іноземними студентами дій та вчинків героїв дум, визначено спільне та відмінне у їх світосприйнятті та світорозумінні).

60. Набок М., Халід Абусамра. Етнопсихологічні особливості зображення героїв в українських народних думах та фольклорі мусульманських народів. *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах: збірник матеріалів науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Харків: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2018. С. 54–64 (особистий внесок авторки: на основі українських народних дум, пісенного репертуару студентів з Палестини та Йорданії,

здобувачкою проаналізовано етнопсихологічний склад характеру героїв народних творів, образ творця і виконавця українських народних дум).

61. Набок М., Гьокальп Каяпинар. Ідея Роду в українських народних думах героїчного циклу і турецькій народній уснопоетичній творчості. *Кобзарсько-лірницька епічна традиція: збірник наукових праць науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Харків–Київ: Видавець Олександр Савчук; НЦНК «Музей Івана Гончара», 2019. С. 39–52 (особистий внесок авторки: визначено джерела, художньо-естетична трансформація поняття «Рід» крізь призму часу в українські народні думи, простежено становлення первнів Роду в образах творців і виконавців дум як носіїв родової моралі).

62. Набок М., Махмуд Валід. Архетипна символіка в українській та арабській національній світоглядній системі. *Наукова спільнота студентів XXI століття: збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції*. Суми: Сумський державний університет, 2019. С. 112–120 (особистий внесок авторки: здійснено аналіз архетипів Води, Вогню, Неба, Зірок, Сонця, Місяця, Матері-Природи, Матері-Землі, Доли в українській національній світоглядній системі).

63. Набок М. Роль оповідача, творця і виконавця у сприйнятті слухачами героїв українських народних дум: пізнання зовнішнього через внутрішнє. *Синергія виконавця і слухача в кобзарсько-лірницькій традиції: збірник наукових праць науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Харків–Київ: Видавець Олександр Савчук; НЦНК «Музей Івана Гончара», 2020. С. 24–36.

64. Nabok M., Mintah-Benyin Kwesi Gyebi. The principles of teaching Ukrainian folk dumas in higher educational institutions of Ukraine. *Наукова спільнота студентів XXI століття: збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції*. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 16–21 (особистий внесок авторки: здобувачкою описано такі принципи у вивченні думового матеріалу як: 1) принцип тісного зв'язку викладання з сучасним життям українського суспільства; 2) принцип родоцентризму (родовідповідності, родошанування). URL: <https://fileserver-az.core.ac.uk/download/477985063.pdf>

65. Набок М. Творчість кобзарів та бандуристів Сумщини як вияв духовної стійкості в утвердженні національної свідомості українців. *XXII Всеукраїнська науково-практична конференція «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI століть»*: збірник наукових праць Хмельницького ін-ту МАУП. Хмельницький: Вид-во МАУП, 2023. Вип. 16. С. 113–119. URL: <http://www.maup.km.ua/institut/naukova-robota/naukovi-vidannya/>

АНОТАЦІЯ

Набок М. Українські народні думи: естетика та поетика, національні особливості становлення та функціонування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2026.

У дисертації вперше в українській фольклористиці проаналізовано національні джерела естетики та поетики, особливості їх становлення і функціонування в українських народних думках. Сформовано сукупність поглядів на розв'язання поставлених проблем естетики й поетики, національної природи їх становлення та функціонування, що виражені в 1) особливостях ідейного спрямування естетики й поетики дум в єдності з образом творця і виконавця; 2) способі світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоствердження українського народу; 3) релігійності як виразу духовного стану людини; 4) «станах народного духу» (М. Максимович); 5) змісті духовно-архетипних цінностей (В. Азьомов, О. Лук'яненко); 6) неповторності духовного зв'язку героїв дум з нашою національною «духовною істотою» (М. Костомаров); 7) національних традиціях і звичаях, способу думання, що формують «настанови до зовнішніх побудов» й «відповіді на різні ситуації» (Б. Цимбалістий); 8) вкоріненні в національний духовний простір та викоріненні з нього (Ю. Лавріненко – Т. Шестопалова); 9) свідомо-підсвідомому підпорядкуванні козацьким традиціям, звичаям, ідеалам (М. Драганов) та народження на цих підставах духу патріотизму (П. Зарев) як ідеї (П. Юркевич); 10) зображенні героя дум як взірця духовної досконалості в естетичному освоєнні ним національної картини світу (О. Вертій); 11) категорії «добропрекрасне» (Є. Маланюк – Я. Гарасим); 12) комплексному підході в дослідженні естетики й поетики дум (С. Пилипчук); 13) естетиці та поетиці національної стійкості; 14) сприйнятті українських народних дум в Україні та представниками інших народів світу. Вперше питання естетики й поетики дум розглянуто крізь призму *одночасного відчуття*. Досліджено й питання національних особливостей сприйняття українських народних дум в Україні та в міжнародному контексті. Проведено порівняльну характеристику сприйняття дум жителями різних регіонів України, студентами, які навчаються в Сумському державному університеті та представниками інших народів світу, а саме, з країн Африки (Нігерія, Гана, Танзанія), Бразилії, Близького Сходу (Йорданія, Палестина, Ірак, Туреччина). Аналіз таких відгуків вказав на глибокий зв'язок поколінь українців з нашою національною «духовною істотою», підпорядкування народним традиціям, звичаям. Для представників інших народів розкриваються невідомі для них своєрідні ознаки характеру українців, їх багатий внутрішній світ.

Ключові слова: українські народні думи, естетика, поетика, естетична свідомість, національні особливості сприйняття, духовність, художній історизм, символіка, національна стійкість, міжчуттєві асоціації, образи одночасного сприйняття.

ABSTRACT

Nabok M. Ukrainian Folk Dumy: Aesthetics and Poetics, National Features of Formation and Functioning. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philology, specialty 10.01.07 – Folklore Study. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2026.

In the dissertation, for the first time in Ukrainian folkloristics, the national sources of aesthetics and poetics, as well as the specific features of their formation and functioning in Ukrainian folk *dumy*, have been analyzed. By identifying the main stages in the collection, publication, and study of Ukrainian folk *dumy* from Lomykovskiy and Tsertelev to Ukraine's independence and taking into account the evolution of aesthetic ideas shaped within the broader philosophical tradition from Pythagoras, Xenophanes, Parmenides, Empedocles, Socrates, Plato, Aristotle, and others to the present day, a comprehensive set of views on addressing the problems of aesthetics and poetics, as well as the national nature of their formation and functioning, has been developed. These views are expressed in: 1) the specific features of the ideological orientation of the aesthetics and poetics of *dumy* in unity with the image of the creator and performer; 2) the modes of worldview, perception, comprehension, expression, and affirmation of the world characteristic of the Ukrainian people; 3) religiosity as an expression of the spiritual state of the individual; 4) the “states of the national spirit” (M. Maksymovych); 5) the content of spiritual-archetypal values (V. Aziomov, O. Lukianenko); 6) the uniqueness of the spiritual connection between the heroes of *dumy* and our national “spiritual essence” (M. Kostomarov); 7) national traditions and customs, as well as ways of thinking that shape “guidelines for external constructions” and “responses to various situations” (B. Tsymbalistyi); 8) rootedness in and uprootedness from the national spiritual space (Yu. Lavrinenko – T. Shestopalova); 9) the conscious and subconscious adherence to Cossack traditions, customs, and ideals (M. Drahomanov), and the emergence on this basis of the spirit of patriotism (P. Zarev) as an idea (P. Yurkevych); 10) the representation of the hero of *dumy* as a model of spiritual perfection in his aesthetic assimilation of the national worldview (O. Vertii); 11) the category of the “good-beautiful” (Ye. Malaniuk – Ya. Harasym); 12) a comprehensive approach to the study of the aesthetics and poetics of *dumy* (S. Pylypchuk); 13) the aesthetics and poetics of national resilience; 14) the perception of Ukrainian folk *dumy* in Ukraine and by representatives of other nations of the world.

Taking into account the scholarly contributions of Ukrainian and foreign researchers, the image of the creator and performer of Ukrainian folk *dumy* is characterized as a bearer of spiritual values, an “ideal image,” and an aesthetically developed personality within the system of interaction “creator – performer – listener”. The formation of such a character type is conditioned by the traditional way of life of *kobzars* and *lirnyks*.

The archetypal and kin-centered system of Ukrainian folk *dumy* has been examined in comparison with oral poetic works of the Middle Eastern countries. The primordial principle of *Rid* (kin/lineage) in Ukrainian folklore is closely connected with the images of the mother and the father. In Ukrainian tradition, *Rid* is endowed with life-giving energy expressed

through certain laws of the universe, in which the central image is the triune life-creating force of the Father (Fire), the Mother (Water), and their children (Living Being / Life Itself).

The symbolism of *dumy* is also examined as a means of expressing the idea of resistance and struggle. The symbolic dominant of Life–Will/Freedom is analyzed; in *dumy*, it is expressed through ethno-symbolic words such as “hetman”, “otaman”, “father”, “koshovyi”, “khorunzhyi”, “knight”, “Cossack”, “grandfather/elder”, “Sich”, “steppe”, “field”, “meadow”, “ravine (*bayrak*)”, “valley”, “grove”, as well as ethno-symbolic numbers “two”, “three”, “twelve”, “seven hundred”.

The aesthetics and poetics of national spiritual and military resilience are considered in the unity of the epic heroes of *dumy* with the images of their creators and performers. It is noted that the foundation of their inner resilience lies in spiritual, social, and national values, whose sources are national traditions, religiosity, and the individual’s inner psychological experience formed throughout life. National resilience is examined in close connection with the idea of *Rid* (kin/lineage) and genealogical congruence, which in Ukrainian folk *dumy* has transformed into the concepts of “nation” and “state”.

For the first time, the issues of the aesthetics and poetics of *dumy* are investigated through the prism of simultaneous perception inter-sensory association, which constitutes an integral element of the author’s artistic worldview. In the course of the empirical study conducted within the dissertation, it is demonstrated that images of simultaneous perception of the surrounding world are capable of evoking in the reader (listener) associative responses to sound, color, movement, etc., and of reproducing particular thoughts and emotional experiences (sensibility) of the author.

The perception of Ukrainian folk *dumy* by residents of different regions of Ukraine, as well as by domestic and international students studying at Sumy State University, has been analyzed. Ukrainian listeners are deeply impressed by the profound national content of the art of *kobzars* and *bandurists*, which returns them to their origins – to the Cossack era, the *haidamaky* movement, and the times of struggle against Turkish-Tatar and Muscovite oppressors. The heroes performed by a *kobzar* or *bandurist* awaken the listeners’ genetic memory.

Foreign listeners are captivated by the heroic struggle and death of Cossacks for their native land in Ukrainian folk *dumy*. They also pay attention to the manner of performance, as many folk songs of the Middle Eastern countries are performed similarly to Ukrainian *dumy*, that is, in a narrative tone. Foreign audiences perceive, deeply understand, and highly appreciate the adherence of the heroes of *dumy* to Cossack traditions and the code of knightly honor, manifested in unwavering fidelity to the principles of folk morality, spirituality, and in the defense of the freedom and independence of the people and the state.

Keywords: Ukrainian folk dumas, aesthetics, poetics, aesthetic consciousness, national peculiarities of perception, spirituality, artistic historicism, symbolism, national resilience, intersensory associations, synesthetic images.